

HISTORIA LITERATURY W ŚWIETLE NOWYCH PROPOZYCJI TEORETYCZNYCH

ALEKSANDER W. LIPATOW
(Moskwa)

Key words: literary tradition – Middle Ages – Slavia Orthodoxa – Pax Latina – Slavia Latina – European regions
– national and European cultural consciousness

Początki i wczesne etapy historii literatury europejskiej wiążą się bezpośrednio z chrześcijaństwem i jego lokalnymi losami w poszczególnych przestrzeniach etnicznych tworzących uniwersalną całość. Właściwy chrześcijaństwu system wartości był tą wspólną podstawą, która jednocząc różne narody i łącząc nawzajem ogromne przestrzenie geopolityczne przesądzała o granicach cywilizacji, w przyszłości zwanej „europejską”. Jej początkowa wielobarwność etnokulturowa, klimatyczna różnorodność, bogactwo tradycji historycznych rozdziły lokalne osobliwości egzystencji i w chrześcijaństwie znajdowały wspólny typ percepcji świata. Poprzez to właśnie chrześcijaństwo jawiło się taką siłą dośrodkową, która stworzyła cywilizację specyficzną wśród innych: różnorodność w jedności, tworząca szczególny dynamizm przemian historycznych we wszystkich dziedzinach ludzkiej działalności, zróżnicowany charakter wspólnego ruchu, warunkujący napięcie i intensywność wewnętrznych kontaktów, wpływów, wzajemnych związków zrodzonych przez historyczną aktywność i jednocześnie ją stymulujących – wszystko to przesądziło o stałym wzroście wagi gatunkowej Europy w skali światowej.

Literatura europejska w swojej genezie pod względem typologicznym jest podobna do literatur innych cywilizacji: one wszystkie biorą początek w jednej ze światowych religii. Swoistość zaś jej historii ma źródło w specyfice kulturowo-historycznej cywilizacji zrodzonej właśnie przez chrześcijaństwo.

Sztuka słowa w świecie odnawianym przez chrześcijaństwo, wyrastając z rozwiniętej kultury judaizmu i grecko-rzymskiego antyku, była w swej wewnętrznej istocie, w kształcie genologicznym i w funkcjonalnym przeznaczeniu zjawiskiem zasadniczo nowym. Ucieleśniając prawdy boskie, poszerzając widoczne granice profanum o metafizyczną perspektywę sacrum, zbliżając nowy sposób percepcji świata poprzez homiletykę i jednocząc z tą nową wizją poprzez liturgię chrześcijaństwo tworzyło zupełnie nowy kanon piśmiennictwa tam, gdzie istniało ono wcześniej i zupełnie nowy tam, gdzie sztuka słowa istniała tylko w postaci ustnej.

Traktowanie słowa jako materialnego odzwierciedlenia świętego początku usuwa odrębność „formy” i „treści”, wyłącza uświadomiony aspekt „beletrystyczności”, „rozrywki”, „atrakcyjności”, charakterystyczny dla sztuki świeckiej. Tekst traktuje się w świecie kalokagatii jako idealną jedność etyki i estetyki. Oświetlając wszystkie strony bytu, odpowiadając na pytania, które on stawiał przed jednostką i społeczeństwem tamtych czasów, literatura ta jest uniwersalna w swej istocie i dlatego wewnętrznie różnorodna oraz różnofunkcyjna w zależności od swego przeznaczenia. Biblia, pisma Ojców Kościoła, patrystyka, różnorodne gatunkowo teksty liturgiczne, traktaty teologiczne, hagiografia, homiletyka, historiografia tworzyły w czasach średniowiecza jedność duchową, językową¹ i stylistyczną. Wszystko to w najbliższej perspektywie historycznej (na etapie dojrzałego średniowiecza) stało się nie tylko bodźcem pojawienia, ale i źródłem kształtowania się i rozwoju gatunków, stylów także literatury świeckiej².

Chrześcijaństwo i związana z nim sztuka słowa poprzez uniwersalne widzenie świata wiązały duchowo i mentalnościowo zbliżały świat geograficznie rozdzielony, historycznie różnorodny i genetycznie różnoplemienny dzięki wspólnocie podstawowych tekstów i jedności interpretacji bytu poprzez to tworząc na ruinach antyku (na przekór niszczącemu żywiołowi barbarzyństwa) świat chrześcijańskiej ekumeny.

Kulturalno-historycznemu kształtowaniu się tej nowej cywilizacji w okresie średniowiecza towarzyszyło także jej rozprzestrzenianie się. Kończy się ono w przeciągu stosunkowo wspólnego odcinka czasu (IX – X w.), kiedy wraz z przyjęciem chrześcijaństwa przez państwa Słowian (Wielkie Morawy, Czechy, Bułgaria, Chorwacja, Polska, Ruś), Skandynawów (Szwecja, Norwegia, Dania) i Węgrów powstaje ta geopolityczna przestrzeń, która tworzy pojecie nowej – w odniesieniu do czasów antyku i barbarzyństwa – Europy.

Wspólnota ta ze względu na różnice lokalnych tradycji kulturowych, jak i różnice czasu przyjęcia, charakteru oraz tempa przyswojenia uniwersalnego światopoglądu była wewnętrznie zróżnicowana i w różnym stopniu zmieniająca się tak wskutek wewnętrznych związków i kolizji tworzących ją etnopolitycznych ugrupowań, jak i wspólnego ich przeciwstawiania się groźbie obcych cywilizacji Wschodu.

Takiego rodzaju swoistość Nowej Europy, jej wyznaniowo-kulturowy typ i immanentny charakter warunkowały właściwości europejskiej historii literatury. Powstaje ona jako

¹ Mamy na myśli ponadnarodowe języki Kościoła i związanego z nim piśmiennictwa – starogrecki, łacina, późniejszy starosłowiański (cerkiewnosłowiański).

² Zob. A. Naumov, *Srednevekovaja literatura i bogosluženje*. „Ricerche Slavistiche” 1995, vol. XLII; A. V. Lipatov, *Živaja drevnost’. Slavianskije kultury: obščevropejskije zakonomernosti i nacionalnaja specifika*, w: *Istorija literatur zapadnych i južnych slovan*. T. I, Moskwa 1997, s. 29-31.

uniwersalna – pozaetniczna i ponadetniczna – sztuka słowa, tworząc ustalony przez Kościół kanon tekstów, rozpowszechnianych wraz z rozprzestrzenianiem się chrześcijaństwa w zróżnicowanych pod względem etnicznym środowiskach. W miarę lokalnego zakorzenienia się i rozwoju nowej kultury pojawiają się potrzeby w lokalnych tekstach odzwierciedlających owo zakorzenienie i rozwój oraz jemu służących (hagiografia, homiletyka, śpiewy liturgiczne, ananasy, kroniki, itp.). W ten sposób początkowy kanon wspólnoty literackiej zyskuje lokalne dopełnienie wzajemne. Właśnie wzajemne, ponieważ lokalna twórczość nie tylko ze względu na język uniwersalny, a przede wszystkim ze względu na wspólną duchowość uświadamiała siebie jako lokalną część wspólnoty uniwersalnej i traktowała siebie, interesy swego terytorium i swoich sąsiadów z punktu widzenia nie etnicznego, a wyznaniowego. Dlatego definitywnie jednoznaczne włączenie wczesnych etapów dziejów literatury europejskiej na różnych etnograficznych przestrzeniach w ramy późniejszych – sformułowanych w czasie romantyzmu – koncepcji literatur narodowych wydaje się – wskutek zarówno uproszczenia, jak i metodologicznego anachronizmu – zabiegiem bardzo wątpliwym. I rzecz nie tylko w samym paradoksie odnoszenia pojęcia „literatura narodowa” do czasów, kiedy nie było jeszcze nie tylko narodów, ale i narodowości. Nie bierze się również pod uwagę samej specyfiki samowiedzy średniowiecza (kiedy przynależność religijna i państwowa górowały nad etniczną), jak i osobliwości historyczno-kulturowego rozwoju literatury tej epoki.

Wszystko to jest następstwem zakorzenionych w świadomości wyobrażeń epoki romantyzmu, które dzięki tradycji posiadają moc stereotypów: urzeczywistnione w dobie romantyzmu rozerwanie dialektycznej jedności pierwiastków uniwersalnych i narodowych w myśleniu naukowym (jak zresztą i w powszechnym) dominuje po dzień dzisiejszy.

Etnicznie (albo być może dokładniej – etnopaństwowo) lokalny (a później – z biegiem lat – narodowy) rozwój uniwersalnych wartości stanowił jednolity proces (z punktu widzenia współdziałania lokalnego i ogólnego). Stąd ponadetniczne (ogólnocywilizacyjne) uwarunkowanie etnicznych dokonań z jednej strony, i etniczne źródła ponadetnicznych zjawisk z drugiej³. Odbiciem tych prawidłowości i ich wcieleniem jest pierwsza – wczesnośredniowieczna – wspólnota literacka jako pierwotna forma i pierwotny wzorzec bytu ponadetnicznej literatury europejskiej.

Dalsze dzieje literatury stanowią proces transformacji zarówno samej tej wspólnoty, jak i jej jakościowej istoty rozwijającej się w kontekście kulturowo-historycznych prawidło-

---

³ Dokładniej i na konkretnym materiale analizuję to w mojej pracy *Istorija literatur i literaturnyje vzaimodejstvija (Dialektika universalnogo i nacionalnogo, w: Funkcii literaturnych sviazej. Na materiale slavianskich i balkanskich literatur. Moskwa 1992.*

wości formowania nacji⁴, a w związku z tym – intensyfikacji pierwiastka narodowego w jego jedności z wartościami uniwersalnymi, które tworzą podstawy cywilizacji europejskiej. Ignorowanie tej prawidłowości spowodowało, jak zauważył D. Ďurišin, że „w literaturoznawstwie przeważało narodowo-literackie ukierunkowanie badań, co doprowadziło do zwężenia poglądu na fakt literacki w najszerszym rozumieniu tego słowa. Narodowa albo inna odrębna literatura stała się alfą i omegą literaturoznawstwa, a często prawie jedynym przedmiotem badania historyczno-literackiego”. Odnotowując w związku z tym „upadek zainteresowania problematyką literaturoznawczą slawistyki, pewną stereotypowość, „znużenie” problematyki”, towarzyszący temu „izolacjonizm, kiedy problemy slawistyki próbowano rozwiązać, opierając się tylko na materiałach literatur słowiańskich”⁵, D. Ďurišin widzi wyjście ze ślepego zaułka w koncepcji „międzyliterackości” a w związku z tym postuluje badanie wspólnot literackich jako nowej drogi poznania prawidłowości ogólnoliterackich. W tym kontekście można zauważyć w slawistyce kierunek badawczy, który powstał dzięki pojawiającym się niezależnie od siebie prac uczonych, dążących do zrozumienia ogólnych prawidłowości dziejów literatur słowiańskich w kontekście ogólnoeuropejskiego procesu literackiego. Na przykład D. S. Lichaczow opracowuje koncepcję systemu średniowiecznych literatur Słowian prawosławnych⁶, N. I. Tołstoj wyjaśnia literacko-estetyczną historię tej całości w świetle problemów języka literackiego⁷, R. Picchio stawia szereg węzłowych problemów historii literatury Slavia Orthodoxa i proponuje regionalną klasyfikację wszystkich literatur starosłowiańskich⁸, autor niniejszego tekstu wyjaśnia ogólne prawidłowości historii literatur słowiańskich w kontekście europejskiego procesu literackiego od średniowiecza do lat siedemdziesiątych XIX w. i opracowuje koncepcję literackich makroregionów i regionów jako historycznie powstających i dynamicznie zmieniających się wspólnot kontaktowo-typologicznych⁹. Do nurtu tego typu my-

⁴ W odniesieniu do Słowian i ich sąsiadów zob. serię wydawniczą Instytutu Słowianoznawstwa i Bałkanistyki „Centralnaja i Jugo-Vostočnaja Evropa w epochu perechoda ot feodalizma k kapitalizmu. Problemy istorii i kultury”.

⁵ Zob. D. Ďurišin, *Metodologija izučenija mežliteraturnoj obščnosti slavianskich literatur*, w: *Specifika literaturnych otnošenij. Problemy izučenija obščnosti slavianskich literatur*. Moskwa 1994, s. 6-7.

⁶ D. S. Lichačov, *Drevnieslavianskije literatury kak sistema*, w: *Slavianskije literatury: VI Meždunarodnyj sjezd slavistow*. Moskwa 1968. O koncepcji D. Lichaczowa i jego oponentów pisałem w swojej pracy *Drevnieslavianskije pis'mennosti i obščeeuropejskij literaturnyj process. K problemie issledovanija literatur kak sistemy*, w: *Barokko w slavianskich kulturach*. Moskwa 1982.

⁷ N. I. Tołstoj, *Istorija i struktura slavianskich literaturnych jazykov*. Moskwa 1988.

⁸ O pracach R. Picchio zob. A. V. Lipatov, *Obščyje zakonomernosti istorii slavianskich literatur i koncepcija R. Picchio*. „Izvestija AN SSSR. Serija literatury i jazyka” 1990, nr 4 (tutaj również bibliografia).

⁹ A. V. Lipatov, *Slavianskije literatury i obščeeuropejskij literaturnyj process epochi Srednevekovia*. „Sovetskoje slaviano-vedenije” 1978, nr 4; Idem, *Drevnieslavianskije pis'mennosti i obščeeuropejskij literaturnyj process*, w: *Barokko v slavianskich kulturach*. Moskwa 1982; Idem, *Slavianskoje Prosvieščenie w obščeeuropejskom kontekste*, w: *Literatura epochi formirovanija nacij w Centralnoj i Jugo-Vostočnoj Evropie*. Moskwa 1982; Idem, *Problemy obščej istorii slavianskich literatur ot Srednevekovja do serediny XIX w.*, w: *Slavianskije literatury w processie stanovlenija i razvitija*. Moskwa 1987; Idem, *Literatury słowiańskie jako system*. „Teksty Drugie” 1990, nr 3; Idem, *Slavianskije literatury i obščeeuropejskij literaturnyj process (istorija, tipologija, sviazi)*, w: *Slavianskije literatury: XI Meždunarodnyj sjezd slavistow*. Moskwa 1993; Idem, *Literaturnyj process w optikie istoričeskoj poetiki (Novoje napravlenie v slavistike i koncepcija D. Ďurišina)*, w: *Specifika literaturnych otnošenij*. Moskwa 1994; Idem, *Istorija evropejskoj literatury i slavianskije literaturnyje obščnosti (Dialektika*

ślenia literaturoznawczego dołączają się również propozycje D. Ďurišina¹⁰. Wymienionych autorów – przy pewnych różnicach poglądów i terminologii – zbliża wspólne stanowisko: nie ograniczone (i oddzielone) pod względem narodowym ujmowanie odrębnych literatur, lecz ich rozpatrywanie w świetle systemowości, w aspekcie poetyki historycznej, w sferze ich powiązań i oddziaływań, zaś w rezultacie – widzenie przedmiotu badań przez pryzmat kulturowo i historycznie zmieniającego się współoddziaływania pierwiastków uniwersalnego i lokalnego, co daje możliwość obiektywnego wyjaśnienia czynników historii zarówno literatur narodowych, jak i europejskiego procesu literackiego, którego stanowią organiczny składnik. Temu nowemu podejściu badawczemu towarzyszy wypracowanie odpowiednich badawczych instrumentów i stworzenie nowej terminologii. (I tu znowu wypada wspomnieć wkład D. Ďurišina i kontynuować weryfikację jego propozycji teoretycznych, do czego sam zachęcał).

Jak pokazuje doświadczenie, niemożliwe jest stworzenie obiektywnego obrazu historii poszczególnych literatur narodowych niezależnie od ich historyczno-genetycznego i związanego z nim kontaktowo-typologicznego kontekstu – czyli wspólnot literackich. Odcięcie pierwiastka narodowego od uniwersalnego oznacza rozszczepienie systemu albo wyrażając się obrazowo – uśmiercenie żywego organizmu, którego części nie są w stanie same osobno funkcjonować i dlatego samodzielnie nie istnieją. Pierwiastek uniwersalny występuje w charakterze tej siły dośrodkowej, która konstytuuje proces literacki (poziom pierwszy), konkretyzujący się we wspólnotach literackich (poziom drugi), których funkcjonalnymi składnikami są poszczególne literatury (poziom trzeci). Albo – używając metafory – pierwiastek uniwersalny jest sercem zabezpieczającym cyrkulację krwi w organizmie, który tę krew wytwarza i odnawia. Wiwisekcja organizmu na poszczególne części i następne rozpatrywanie ich jako pewnych samodzielnych bytów prowadzi do tego, że z pola widzenia znikają realne związki wewnętrzne tych części. W najlepszym wypadku są one oglądane z zewnątrz i sporadycznie, ponieważ przy takim fragmentarycznym oglądzie wymyka się systemowe postrzeganie przedmiotu, jego immanentna istota funkcjonalnego połączenia poszczególnych elementów składających się w jedną wzajemnie powiązaną całość. W rezultacie prowadzi to w praktyce

---

universalnego i nacionalnego). „Slavianovedenije” 1997, nr 1; Idem, wstępne rozdziały w: *Istorija literatur zapadnych i jużnych slavian*, Moskwa 1997, t. I.

¹⁰ D. Ďurišin, *Osobitné medziliterárne spoločnosti*, w: D. Ďurišin a kol. *Osobitné medziliterárne spoločnosti I*. Bratislava 1987; Idem, *K sistematike medziliterárneho processa*, w: *Sistematika medziliterarnego processa*. D. Ďurišin i kolektiv. Bratislava 1988; Idem, *Mežliteraturnyje obščnosti kak vyraženie zakonomernostej vsemirnoj literatury*. „Slavica Slovaca” 1988, nr 2, 4. Zob. także rozprawy D. Ďurišina w: 2-5 t. *Osobitné medziliterárne spoločnosti*; *Osobyje literaturnyje obščnosti* (Taszkient 1993) i w tomie zbiorowym *Specifika literaturnych otnošení* Moskwa 1994 (Tam również moja analiza koncepcji D. Ďurišina).

badawczej do absolutyzowania pojęcia „specyfika narodowa” albo „oryginalność”. Pierwiastek uniwersalny przy takim typie myślenia ulega unicestwieniu, a jeżeli nawet pojawia się, to tylko jako pozbawiona faktycznej podstawy deklaracja.

Brak w literaturoznawczej świadomości wyobrażeń o dwujedności pierwiastków uniwersalnego i lokalnego często prowadzi do stwierdzenia oryginalności i swoistości narodowej tam, gdzie jej nie ma. Jest to logicznym następstwem wyodrębnienia pojęcia „literatura narodowa” jako podstawowej kategorii procesu literackiego. W ogóle pojęcie „oryginalność” („specyficzność narodowa”), wprowadzone w kontekst prawidłowości i uwarunkowanych przez nie zjawisk poziomu pierwszego (proces ogólnoliteracki) i drugiego (wspólnota literacka), a w terminologii D. Ďurišina – międzyliterackości, okazuje się względne i historycznie zmienne¹¹. Jest to następstwem tego, że rozwój lokalny wartości ogólnych jest, jak już zauważyliśmy, całościowym procesem (z punktu widzenia wzajemnych związków pierwiastka lokalnego, czyli narodowego i uniwersalnego). W regionie Slavia Orthodoxa przykładami właśnie lokalnych dokonań, które w czasie późnego średniowiecza nabierają ogólnoregionalnego znaczenia, są szkoła tyrnawska w Bułgarii i resawska w Serbii. Szkoły te genetycznie związane z makroregionalnym centrum (Bizancjum) i stylistycznymi normami w języku starogreckim, odegrały ważną rolę w całym prawosławnym regionie słowiańskim (do którego także należały literatury w języku cerkiewnosłowiańskim na ziemiach dzisiejszej Mołdawii, Rumunii, Litwy) już jako słowiański fenomen sztuki „przeplątania słów” (*pletienie sloves*).

Zresztą naukowo-analityczne uzasadnienie względności pojęć „oryginalność”, „narodowa specyfika” może być potwierdzone poprzez świadomość i wyznania samych twórców poczynając od starożytności. Oto kilka przykładów:

Horacy: „Jest wspaniałe, jeżeli połączy się umiejętnie znane słowo z drugim i stworzy nowe”¹².

Feofan Prokopowicz: „Jeżeli wierzyć Horacemu, sławetny niebiański poryw, który jedni nazywali uniesieniem, a inni natchnieniem, okaże się nieprzydatnym bez pomocy nauczycieli”¹³.

¹¹ Zob. A. V. Lipatov, *Kriterii originalnosti i literaturnyje sviazi*, w: *Literaturnyje sviazi i literaturnyj process*. Moskwa 1986; Idem, *Istorija literatur i literaturnyje vzaimodejstvija (Dialektika universalnogo i nacionalnogo)*, w: *Funkcii literaturnych sviazej*. Moskwa 1992; Idem, *Słowiańszczyzna-Polska-Rosja*. Izabelin 1999; Idem, *Rosja i Polska: konfrontacja i grawitacja*. Toruń 2003.

¹² K. Goracij, *Polnoje sobranije sočinienij*. Moskwa-Leningrad 1936, s. 342.

¹³ F. Prokopovič, *Sočinienia*. Moskwa-Leningrad 1964, s. 345.

Wasilij Żukowski: „Można wątpić, czy poszlibyśmy właściwą drogą i opracowywalibyśmy swoje utwory tak, jak obecnie i znaleźli w końcu formy używane przez nas, gdyby nie istnieli przed nami ani Grecy, ani Rzymianie”¹⁴.

Aleksandr Puszkina: „Talent pozbawiony swobody i jego naśladownictwo nie jest haniebnym wykroczeniem, oznaką umysłowego ubóstwa, a nadzieją we własne siły, nadzieją odkrycia nowych światów, krocząc śladami geniusza – albo pragnieniem poznania własnego wzorca i dania mu drugiego życia”¹⁵.

Tym wyznaniem geniuszu poetyckiego można przerwać mnożenie przykładów potwierdzających poprzez sądy twórców wywód naukowy, a jednocześnie powrócić do rozmyślań analitycznych, wykorzystując lapidarność aforystycznej frazy pisarskiej jako swego rodzaju motto następnego fragmentu, a jednocześnie – jako metaforę wyłożonej w nim koncepcji.

„Opanowanie własnego wzorca i danie mu drugiego życia” to nie tylko odwieczna droga powstawania samodzielnych indywidualności literackich, ale i samodzielnych literatur – najpierw lokalnych w stosunku do literackiej wspólnoty chrześcijańskiej średniowiecza, a w miarę rozwoju etnicznego, przynajmniej od czasów renesansu – narodowych. Odnosi się to również do samego powstania, kształtowania się i początkowego rozwoju narodowych języków literackich. Paradoksalnie dla tradycyjnej optyki, którą wprowadził romantyzm, rozwijając narodowo ideologizowane stereotypy myślenia naukowego, ale naturalnie z punktu widzenia poszczególnych kultur w kontekście ich historycznego bytu wewnątrz cywilizacji europejskiej brzmi następująca konkluzja: trzeba było najpierw przyswoić uniwersalny język wspólnoty literackiej (greka, łacina, cerkiewnosłowiański) z właściwą mu kulturą filologiczną (poetyki, retoryki, rodzaje literackie, system gatunków i odpowiadających im stylów, tematyki i fabuły), żeby następnie na tej uniwersalnej podstawie przyswojonej, która stała się własną, tworzyć etnicznie swój analog lingwoliteracki na etapie przekształcania się odrębnych plemion w jedną narodowość, tworzącą wspólny język potoczny.

Następstwami (czasem dosyć długi) organicznego związku literatur narodowych ze wspólną literacką, która je zrodziła, był ich bi – lub polilingwizm – równoległa twórczość w języku ojczystym i poprzedzającym jego pojawienie uniwersalnym *koiné*. Tym samym część twórczości narodowej nadal kontynuowała tradycję dawnej wspólnoty uniwersalnej (bizantyjskiej albo łacińskiej), podczas gdy twórczość w języku ojczystym, związana z nowym kontekstem historycznym nie tylko pod względem filologicznym, ale i kulturowym wschodziła

¹⁴ V. A. Żukovskij, *O poezii drevnich i novych*, w: *Literaturnaja kritika 1800-1820-ch godov*. Moskwa 1980, s. 88.

¹⁵ A. S. Puškin, *Polnoje sobranije sočinienij w 10-ti tomach*. Moskwa 1958, t. 7, s. 420.

już w chronologicznie i jakościowo inną wspólnotę literacką, odzwierciedlając dynamikę zmian na poziomie trzecim (literatury narodowe) i drugim (wspólnoty literackie) ze wszystkimi wynikającymi stąd konsekwencjami dla pierwszego poziomu (proces literacki) bytu literackiego. Przykładem mogą być wschodniosłowiańskie literatury XVII w. w swej językowej postaci cerkiewnosłowiańskiej jako należącej do tradycyjnej wspólnoty *Slavia Orthodoxa* – lokalnej części składowej kręgu bizantyjskiego. Twórczość zaś związana z renesansowo-barokowym systemem literackim bytowała tu zarówno w ojczystych językach, jak i w językach, które przyniosły tę nową kulturę filologiczną (polski i łacina), tworząc (zgodnie z terminologią zaproponowaną przez D. Ďurišina) specyficzną wspólnotę literacką, dzięki której i razem z którą zapoczątkowany przez renesans typ procesu literackiego stopniowo zyskuje skalę ogólnoeuropejską, dynamizując, rozszerzając i jednocześnie wnosząc różnorodność do nowożytnej historii literatury europejskiej.

A więc, początkowo wspólne prawidłowości procesu literackiego w czasach średniowiecza w miarę poszerzania ekumeny chrześcijańskiej oraz związanego z tym różnicowania kościelno-instytucjonalnego i spowodowanego tym kulturowo-politycznego różnicowania się wokół dwóch centrów – Bizancjum i Rzymu – także różnicują się, tworząc w ramach makroregionu *Pax Christiana* nawzajem powiązane i oddziałujące wzajemnie regionalne wspólnoty literackie: *Pax Orthodoxa* i *Pax Latina*. Wewnątrz nich – wraz z przeniesieniem kultury literackiej w odrębne etno-geograficzne części składowe tworzące wspólny krąg – następuje różnicowanie drugiego poziomu wewnątrzregionalnego: lokalne (etniczne, państwowe) osobliwości przyswojenia uniwersalnego piśmiennictwa rodzą pochodne prawidłowości wspólnego procesu – jego warianty lokalne.

Tak po pierwszym etapie historii literatury europejskiej (jedna wspólnota makroregionalna) i drugim (makroregionalne zróżnicowanie na dwa regiony) następuje etap trzeci. Każda z dwóch regionalnych wspólnot literackich (bizantyjska i łacińska) w miarę stymulowanego przez centra regionalne rozwoju lokalnego swych części składowych (literatury wernakularne) rodzi siły odśrodkowe. Wiążą się one z formowaniem literatur lokalnych i powstawaniem lokalnych języków literackich, co w sumie odzwierciedla już miejscowe potrzeby *Christianitas* – różnorodnego świata chrześcijaństwa. Jednocześnie wspólna dla regionu podstawa aksjologiczna (zarówno religijno-światopoglądowa, kościelno-instytucjonalna, jak i filologiczna) jawi się źródłem tej siły dośrodkowej, która zbliża literatury zrodzone przez początkową jednolitość. Wskutek tego literatury, które powstały i ukształtowały się wewnątrz wspólnoty regionalnej uświadamiają siebie jako jej organiczne części składowe.

Wspólne wyznanie, wspólny system literacki, wspólny na przestrzeni wieków język literatury, w większości wspólne teksty plus migracja różnoetnicznego środowiska pisarskiego, duchowieństwa jako nosiciela kultury uniwersalnej – to wszystko przesądzało zarówno o sile powiązań wewnątrz zróżnicowanej jednolitości regionalnych wspólnot literackich, jak i o ich wewnętrznych napięciach (powstających wskutek kontaktu uniwersalności i lokalności), tworząc i podtrzymując jedność jej składowych (literatur lokalnych), które były rezultatem działalności miejscowych instytucji kościelnych oraz państwowych i odzwierciedlały ich stan i potrzeby.

Proces sekularyzacji, formowanie świadomości narodowej i wzrost jej znaczenia obok i wewnątrz świadomości wyznaniowej, rozwój lokalnych państwowości – wszystko to wskutek coraz głębiej uświadamianych i coraz aktywniej realizujących się lokalnych interesów i potrzeb – prowadziło do narastania partykularyzmu w stosunku do własnych centrów wyznaniowych, kulturowych i geopolitycznych (Bizancjum i Rzymu). Wszystko to przesądziło z góry o osobliwościach kolejnego – czwartego etapu w historii europejskiego procesu literackiego.

Powstała w czasach dojrzałego średniowiecza twórczość w języku ojczystym zyskuje w epoce odrodzenia dominujące znaczenie w literaturze świeckiej, a tam gdzie zwyciężyła reformacja – także i w religijnej. Przystwojenie nowego (ukształtowanego w czasach renesansu) uniwersalnego systemu literackiego i związanych z nim uniwersalnych wartości filozoficzno-estetycznych łączyło się z wypełnianiem ich lokalną, teraz już narodową w swej istocie - etnoreligijną, etnokulturową i wybitnie świecką treścią państwowo-patriotyczną. Ten proces w wielkiej przestrzeni literackiej Europy, tworząc typologicznie wspólny (i wewnętrznie – wskutek specyfiki narodowej – zróżnicowany) nurt twórczości literackiej, stymulując jego wspólne ukierunkowanie, zachodzi w różnych przedziałach czasu w stosunku do renesansowego centrum, co było warunkowane całą historią poprzednią odpowiednich wspólnot literackich. Stopniowo w miarę narastania tego ruchu w sferze, którą D. Ďurišin proponuje nazywać „międzyliterackością”, urzeczywistniała się radykalna zmiana paradygmatów¹⁶ przesądzająca o zmianie poziomu tak drugiego (wspólnoty literackiej), jak i trzeciego (poszczególne literatury).

Główne charakterystyki owej zmiany paradygmatów:

---

¹⁶ Teoretycznie i na konkretnych przykładach historyczno-literackich problematykę tę opracowałem w rozdziale *Smienna paradigm* w I t. *Istorii literatur zapadnyh i jużnyh slavian*. Moskwa 1997, s. 397-414. Wariant tej pracy w języku polskim zob. „Barok” III/2 (6). Warszawa 1996.

1. Przejście do nowego systemu literackiego, który przesądzał o dalszej historii literatury i literackich teorii aż do naszych czasów, stymulując ewolucję charakteru i ukierunkowanie samoświadomości literatury.
2. Urzeczywistnienie właśnie artystycznego poznania makro- i mikrokosmosu, uświadomionych całą poprzedzającą tradycją dzięki literaturze wyznaniowej, jej językowi, a obecnie oswajanych przez pryzmat indywidualności twórczej pisarza i ucieleśnianych środkami języka ojczystego.
3. Poprzednia literatura ponadnarodowa i jej język kontynuują swoją egzystencję i rozwijają się jako uniwersalna część składowa nowej (narodowo zróżnicowanej) literatury europejskiej uzyskując funkcje pośredniczące. Szczególnie wyraźnie – bo w „postaci czystej” – przejawiają się one tam, gdzie wcześniej funkcjonował inny typ kultury filologicznej (rola kultury łacińskiej od XVI w. w literaturze ukraińskiej i białoruskiej, a od XVII w. – rosyjskiej). Szczególny aspekt korelacji i charakteru współczesnej literatury narodowej wyrysowuje się tam, gdzie zachowała się ciągłość i uwarunkowane tym dziedziczeniem tradycji kulturowo-filologicznych. Przykład: przeważające uniwersalne filozoficzno-artystyczne treści literatury łacińskiej w stosunku do narodowo (z punktu widzenia idei, problemów, tematyki) zorientowanej twórczości w języku ojczystym. Te symptomatyczne osobliwości ilustruje poezja łacińska i polska największego poety słowiańskiego XVI wieku – Jana Kochanowskiego, który godnie reprezentuje literatury słowiańskie na europejskim Parnasie.
4. Twórczość w języku ojczystym zyskuje nie tylko funkcje komunikacyjne (jak w czasach średniowiecza), ale tworzy również wewnętrzną, etniczno-filozoficznie uświadomianą istotę literatury narodowej. Pod tym względem jest symptomatyczne stwierdzenie M. Reja, który wszedł do historii jako „ojciec literatury polskiej”: „Polacy nie gęsi iż swój język mają”.
5. Literatury narodowe (poziom trzeci), będące kulturowo-artystycznym odbiciem świadomości etnicznej początkowych czasów formowania się współczesnych narodów Europy, wytwarzają dynamikę powstania nowych wspólnot literackich (poziom drugi), które „rozmywają” dawne rozgraniczenie (Pax Latina i Pax Orthodoxa) wprowadzając przez to zmiany w system prawidłowości poziomu pierwszego (literatura ogólnoeuropejska). Jest to następstwem tego, że sekularyzując się literatury lokalne ukształtowane na przestrzeni średniowiecza tracą w stosunku do swojego centrum makroregionalnego (odpowiednio Rzymu lub Bizancjum)

charakter lokalności i zyskują narodowe oblicza. Świeckie w istocie swojej, tworzą one nowe wspólnoty literackie inicjujące taki typ procesu literackiego, kiedy zasady wyznaniowe tracą swoją rolę konstytuującą. Tym samym dawne fundamentalne zróżnicowanie (Pax Orthodoxa i Pax Latina tworzące wewnątrz zróżnicowaną całość Pax Christiana) zachowuje się tylko w sferze literatury religijnej, bezpośrednio związanej z instytucjami odpowiednich wyznań chrześcijańskich. Chociaż i tu na przestrzeni czasu zachodzą zmiany wcześniej charakterystyczne dla literatury świeckiej. Pod tym względem na przykład dla prawosławnej literatury cerkiewnej wschodnich Słowian szczególnie charakterystyczny jest wiek XVII, oznaczony przenikaniem stylu barokowego, gatunków i chwytów literatury świata rzymsko-katolickiego¹⁷.

6. Zrodzony przez wyżej wymienione prawidłowości i powstałe wskutek ich działania zjawiska oraz będący ich konsekwencją odmienny typ wspólnot literackich otwiera Nową historię ogólnoeuropejskiego procesu literackiego, przedstawiając systemowo-typologiczny pierwowzór wspólnot literackich XIX – XX w., którymi zajmował się D. Ďurišin, tworząc swoją teorię.
7. Nowa i wyjątkowo świecka sfera literatury, uzyskując jakość i kształt beletrystyki, ostatecznie wyodrębniła się z ogólnego nurtu piśmiennictwa. Będąc powiązana z szybkim – w porównaniu z innymi cywilizacjami – rozwojem Europy uzyskuje ona coraz bardziej narastające tempo zmian własnych, które odzwierciedlają się – w zestawieniu ze średniowieczem – zarówno we wzrastającej intensywności powstawania nowych kierunków i szkół, jak i w przyspieszonej zmianie epok literackich.
8. Wszystkie te zmiany, realizujące się w procesie wzajemnych powiązań literatur narodowych, odbijają przedłużające się początkowo, ale przy tym historycznie przeobrażające się, współdziałanie pierwiastków uniwersalnych i lokalnych, ogólnych i szczegółowych, międzynarodowych i narodowych.
9. To przejawia się w stopniowym niwelowaniu dychotomii literackiego bizantynizmu i łacińskości, a tym samym – zanikaniu literackich makroregionów średniowiecza wskutek realizowanego przez literaturę kręgu kultury prawosławnej syntezy „własnych” tradycji literackich na podstawie systemu literackiego, który narodził się w średniowiecznej kulturze łacińskiej, zaś definitywnie sformułował się w

---

¹⁷ Zob. L. A. Jankowska, *Literaturno-bogoslovskoje nasledije Sviatitela Dimitrija Rostovskogo: vosprijatije iezuitskoj nauki XVI – XVII w. Avtoreferat dissertacii*. Moskwa 1994.

okresie renesansu. Takiego rodzaju proces znajduje odbicie zarówno w geografii, charakterze i roli ogólnoeuropejskich centrów literackich, jak i w ich historycznej zmienności: włoski (a nie wyznaniowy i łaciński – jak w epoce średniowiecza) Rzym renesansu i baroku; Paryż czasów klasycyzmu i oświecenia; Niemcy i Anglia doby preromantyzmu i romantyzmu. To wyszczególnienie można kontynuować aż do naszych czasów. Przy tym, jeżeli dla średniowiecza charakterystyczna jest wyjątkowa rola jednego, głównego centrum literackiego, mającego znaczenie makroregionalne i warunkującego światopoglądowe, estetyczne, stylistyczne, genealogiczne kanony i wzorce, a na wczesnych etapach również sam zestaw tekstów we wszystkich regionach, to dla późniejszych okresów jest charakterystyczny policentryzm, uwarunkowany zarówno typologiczną zbieżnością i względnie zrównoważonym poziomem rozwoju różnych literatur (tym samym tworzących wspólnoty), jak i intensywnością powszechnych związków wzajemnych różnych części Europy. Dlatego na równi z makroregionalnymi centrami literackimi dawały znać o sobie centra regionalne. Taki charakter ma na przykład w świecie słowiańskim Kraków (jako umowny znak literatury polskiej czasów renesansu i baroku) w stosunku do literatur wschodniosłowiańskich, zaś Warszawa czasów oświecenia – do literatur zachodniosłowiańskich. W świecie prawosławno-słowiańskim czasów baroku analogiczną rolę pełni centrum ukraińskie (Akademia Kijowsko-Mohylańska). Poczynając od epoki oświecenia, szybko wzrasta rola rosyjskiej literatury świeckiej¹⁸, początkowo dla wszystkich prawosławnych Słowian, a od końca XVIII w. także dla przeważającej części Słowian zachodnich, przeżywających etap odrodzenia narodowego¹⁹. To swego rodzaju „widoczne znaki” zarówno obecności, jak i dynamiki historycznych przemian wspólnot literackich czasów nowożytnych, przykłady przejawu tych stale oddziaływujących prawidłowości systemu jedności uniwersalnego i lokalnego, bez których nie jest możliwe w całej pełni, a więc – obiektywnie – ująć zarówno historię każdej literatury narodowej, jak i dzieje europejskiego procesu literackiego, którego systemowymi składnikami są owe literatury. Stąd następny uogólniający wywód.

10. Wyodrębniony tu wyżej czwarty etap historii procesu literackiego, rozpoczynając historię już właśnie narodowego rozwoju literatury obiektywnie odbywają-

¹⁸ Rosyjska literatura cerkiewna zaczęła odgrywać szczególną rolę u prawosławnych Słowian od czasów utraty przez nich niezależności narodowej. W związku z tym należy zwrócić uwagę, że w czasach Nowej historii procesu literackiego granice literackich wspólnot świeckich i duchownych utraciły swoją wspólną tożsamość, charakterystyczną dla epoki średniowiecza.

¹⁹ Zob. A. V. Lipatov, *Slavianskoje Prosvieščenie v obščeeuropejskom kontekste*, op. cit.

cego w nurcie ogólnoeuropejskich prawidłowości i w sposób świadomy realizowanego przez mistrzów słowa na podstawie wzajemnych oddziaływań tradycji i innowacji „swego” i „obcego”, otwiera zarazem nowożytną historię literatury europejskiej. Przedstawia ona dynamicznie zmieniającą się całość systemową, której składowymi częściami są nawzajem powiązane i wzajemnie oddziaływujące, a w następstwie tego wzajemnie przenikające się zjawiska trzech poziomów: proces ogólnoliteracki, wspólnoty literackie jako jego składowe i tworzący te ostatnie – odrębne (teraz już narodowe) literatury.

Historyczne zbliżenia i rozbieżności literatur narodowych oraz towarzyszące temu powstawanie, kompozycja i dekompozycja wspólnot literackich są warunkowane specyfiką narodowego opanowania, przyswojenia i przetworzenia tradycyjnych wartości uniwersalnych i tych dokonań narodowych, które zyskały znaczenie ponadnarodowe.

Ten przepływ energii literackiej od wspólnego (ogólnoeuropejski proces literacki) do szczególnego (literatury wernakularne, zaś później narodowe jako jego składniki) rodzi – zgodnie z prawem sprzężenia zwrotnego – ruch odwrotny, skierowany ku spotkaniu z tym pierwszym – czyli od szczególnego do wspólnego, tworząc to „pole magnetyczne”, które warunkuje funkcjonowanie całego systemu, prowadzące do jego samorozwoju.

Taki aspekt widzenia przedmiotu literaturoznawstwa wyklucza absolutyzowanie kategorii „proces literacki”, „wspólnota literacka”, „literatura narodowa”, ponieważ otwiera inną perspektywę bytu literackiego, gdzie te kategorie i objęte nimi zjawiska ukazują się w świetle dialektyki historycznie zmieniających się związków wzajemnych i wzajemnych oddziaływań, które rodzą tę dynamikę ruchu i warunkują to jego ukierunkowanie, tworząc pojęcie „historii literatury”. W następstwie tego kategoria „literatury narodowej” nie może (co niejednokrotnie podkreślał także D. Āurišin) być rozpatrywana jako punkt wyjściowy zarówno przy odtwarzaniu wspólnej historii literatur, jak i przy rekonstrukcji samej historii literatury narodowej²⁰. W związku z tym należy zauważyć, że powstała w czasach romantyzmu oraz zideologizowana przez nacjonalizmy XIX – XX w. „samowystarczalna” kategoria „literatury narodowej”, oddzielając „własne” od „cudzego”, ogranicza nie tylko samo rozumienie wartości narodowych, ale i ich ponadnarodowe znaczenie. Fundamentalny zaś dla zrozumienia zarówno uniwersalnej całości (ogólnoeuropejski proces literacki), jak i jego narodowych skład-

---

²⁰ Zob. D. Āurišin, *Osobitné medziliterárne spoločenstvá*, op. cit.; Idem, *Mežliteraturnyje obščnosti*, op. cit.; A. V. Lipatov, *Drevnieslavjanskije pismennosti i obščeevropeskij literaturnyj process*, op. cit., s. 47, 51; Idem, *Istorija literatur i literaturnyje vzaimodejstvija*, op. cit.; Idem, *Literatury słowiańskie jako system*, op. cit.

ników jest wyszczególniona tu wyżej trzywarstwowa sfera systemowych powiązań i oddziaływań wzajemnych – to, co D. Ďurišin kwalifikuje jako „międyliterackość”.

Czym jest w takim ujęciu historia literatury europejskiej w etnicznym świecie Słowian?

Sztuka słowa pisanego od początku stanowiła tu chronologicznie późniejszą część ogólnoeuropejskiej literatury związanej z globalnym rozprzestrzenieniem i lokalnym kształtowaniem cywilizacji chrześcijańskiej. Chronologia z góry przesądziła o typologii. Towarzysząc chrześcijaństwu, piśmiennictwo przychodzi do Słowian w drugim etapie makroregionalnej historii literatury europejskiej, kiedy wskutek instytucjonalnego różnicowania się Kościoła literatura również zróżnicowała się na wspólnoty literackie: bizantyjską i łacińską. Właśnie to przyczyniło się do dalszego zróżnicowania Słowiańszczyzny, wewnątrz której kształtują się dwa kręgi kulturowe – *Slavia Orthodoxa* i *Slavia Latina*.

Początkowy etap tego procesu (IX – XI w.) charakteryzuje się formowaniem trzech wspólnot, które powstają w warunkach jednoczesnego rozprzestrzeniania się chrześcijaństwa i związanych z nim wariantów językowych piśmiennictwa z bizantyjskiego Wschodu i łacińskiego Zachodu. Dzięki misji Cyrylego i Metodego oraz ich uczniów i następców piśmiennictwo w języku cerkiewnosłowiańskim rozprzestrzeniło się na ziemiach Panonii, dzisiejszych Czech i Słowacji, częściowo wśród plemion południowej Polski, Serbów Łużyckich, następnie Chorwatów, Bułgarów i Serbów. Równolegle w różnym stopniu jest tu obecne także piśmiennictwo łacińskie. W tych warunkach powstaje pierwsza – ambiwalentna, heterogeniczna z punktu widzenia współistnienia dwóch obrządków chrześcijańskich i związaneego z nim piśmiennictwa – wspólnota literacka. Drugą – homogeniczną wspólnotę – tworzą Bułgaria (związek z Rzymem był tu jedynie epizodem) i Ruś. Następny wzrost roli piśmiennictwa w języku cerkiewnosłowiańskim wśród jednych części składowych, zaś łaciny – wśród drugich prowadzi wewnątrz pierwszej wspólnoty do jej pełnej reintegracji. Tak piśmiennictwo serbskie od drugiej połowy XII w. wejdzie do wspólnoty drugiej – homogenicznej. Trzecia, także homogeniczna wspólnota, ale o orientacji łacińskiej powstaje na obszarze Polski, a następnie Chorwacji i Słowenii, a od XI w. także na terenach czeskich i słowackich oraz serbołużyckich (kiedy to w trzech ostatnich piśmiennictwo w języku cerkiewnosłowiańskim wskutek uwarunkowań wewnętrznych stopniowo zanika).

Podział (w 1054 r.) Kościoła, a tym samym również wyznaniowo-kulturowo-literackie orientacje wewnątrz świata słowiańskiego warunkowały specyfikę i określoną stabilizację

granic regionalnych na przestrzeni XI – XII w.²¹. Wtedy po rozpadzie pierwszego – heterogenicznego – regionu ostatecznie ukształtowały się dwa nowe homogeniczne regiony – Slavia Orthodoxa i Slavia Latina.

Wchodząc w krąg Pax Orthodoxa, ze wszystkimi wynikającymi stąd konsekwencjami dla kultury lokalnej i lokalnego zestawu tekstów piśmiennictwa, Slavia Orthodoxa była zarazem wewnątrz tego kręgu – używając terminologii D. Ďurišina – szczególną wspólnotą literacką przede wszystkim wskutek swego języka, a także charakteru i poziomu potrzeb miejscowych. Alfabet i język piśmiennictwa, stworzony przez św. Cyryla z inicjatywy Kościoła Wschodniego i дарowany Słowianom przyjmującym chrześcijaństwo, był odbiciem innego (niż typowy w Kościele Zachodnim) stosunku do języka konfesji, za który była uznawana tylko łacina. (Właśnie dlatego w kręgu bizantyjskim od wczesnych czasów powstawały języki literackie Koptów, Gotów, Ormian, Gruzinów, itp.). W ten sposób prawidłowości uniwersalne warunkowały specyfikę etnolokalną literatury słowiańskiej, która do XIV w. była wspólna dla Bułgarii, Serbii i Rusi (a do XI w. również związanego ze wschodnim obrządkiem nurtem piśmiennictwa staroczeskiego). W Chorwacji dzięki głągolitom piśmiennictwo to przetrwało aż do XX w. Świadczenia o istnieniu tego piśmiennictwa zachowały się również na ziemiach południowej Polski²².

Literatura na ziemiach Słowian kręgu łacińskiego dzięki wspólnemu językowi literackiemu stanowiła organiczną część zachodnioeuropejskiej twórczości łacińskiej. Ten język literacki wiązał „wprost” twórczość lokalną ze wszystkimi centrami życia literackiego kręgu łacińskiego bez radykalnie ograniczającego i ograniczonego potrzebami lokalnymi Kościoła cerkiewnosłowiańskiego „sita” przekładów, jak w Slavia Orthodoxa. W następstwie takiego rodzaju prawidłowości uniwersalnych w środowisku Słowian świata łacińskiego funkcjonowały teksty zarówno literatury religijnej, jak i świeckiej (powstałej na Zachodzie poczynając od antyku), natomiast świat prawosławnych Słowian był nieprzenikniony dla przebogatej kultury świeckiej Bizancjum z jej antycznym dziedzictwem, przepuszczając tylko te teksty i tłumaczenia, których potrzebowały lokalne instytucje kościelne.

Różnice w poziomie i w charakterze rozwoju literatur słowiańskich, zróżnicowanych wewnątrz dwóch kręgów kultury europejskiej, wiązały się z obecnością lub nieobecnością

---

²¹ Z nowszych opracowań tej problematyki szczególne znaczenie przedstawiają: N. I. Tolstoj, *Slavia Orthodoxa i Slavia Latina. Obščee i različnoje v literaturno-jazykovej situaciji*. „Ricerche Slavistiche” 1995, vol. XLII; w. M. Zivov, *Osobennosti recepcii vizantijskoj kultury v Drevniej Rusi*, tamże; B. N. Floria, *Otmošenija gosudarstva i cerkvi u vostočnych i zapadnych slavian*. Moskwa 1992.

²² Zob. A. V. Lipatow, *Kirillo-mefodijevskaja tradicija, istoki polskoj literatury i problemy slavianskoj vzaimnosti (o vzaimodejstvii latinskogo Zapada i vizantijskogo Vostoka)*, w: „Izvestija Akademii Nauk. Serija literatury i jazyka” 1995, t. 54, nr 6 (Przytaczam tutaj obszerną literaturę przedmiotu). Wersja polska w mojej książce *Rosja i Polska: konfrontacja i grawitacja*.

własnej państwowości i stopniem rozwinięcia społecznej struktury – to jest tych czynników, które warunkują także potrzeby poza kościelne w sztuce słowa, sprzyjając pojawieniu się mecenatu, którego rolę trudno przecenić. Wszystko to przesądziło o wysokim – w porównaniu z innymi literaturami słowiańskimi – rozwoju średniowiecznej literatury chorwackiej, czeskiej, polskiej, staroruskiej z jednej strony, zaś z drugiej – o upadku rozwiniętych literatur Bułgarii i Serbii po podboju tureckim, który częściowo zniszczył, a częściowo zislamizował lokalne elity.

W okresie odrodzenia dialektyczna jedność pierwiastków uniwersalnych i lokalnych warunkowała formowanie się w ramach postśredniowiecznej *Slavia Latina* nowych wspólnot literackich – *Slavia Romana* (literatura polska i chorwacka) oraz *Slavia Germana* (literatura czeska, słowacka, serbołużycka i słoweńska)²³. W okresie późnego odrodzenia i baroku *Slavia Romana* (reprezentowana przez literaturę polską) będzie w ramach tradycyjnego, a następnie współczesnego – coraz bardziej narastającego – współoddziaływania *Pax Orthodoxa* i *Pax Latina* sprzyjać przyswojeniu przez wschodniosłowiańską wspólnotę literacką nowych dla niej wartości. (Właściwie literatura polska doby renesansu i baroku odegrała na wschodzie Europy rolę podobną do tej, którą spełniała ówczesna literatura włoska na jej Zachodzie). Tym samym zaczyna się włączanie *Slavia Orthodoxa* w zachodnioeuropejski proces literacki na etapie nowożytnej jego historii, otwierającej już narodowy rozwój literatur w ramach zmieniających się w miarę tego rozwoju wspólnot. Zacierając średniowieczny podział (*Pax Orthodoxa* i *Pax Latina*), wspólnoty te tworzą nową całość – teraz już w swym zakresie ogólnoeuropejski, zaś w swym charakterze (prądy, kierunki, rodzaje i gatunki literackie) wewnętrznie jednolity i wspólny proces literacki.

---

²³ Proces ten przeanalizowałem w moich pracach: *Problemy obščej istorii slavianskich literatur*, w: *Slavianskije literatury w stanovlenii i razvitiu*. Moskwa 1987; *Zmiana paradygmatów: od średniowiecza ku literaturze nowożytnej*. „Barok” 1996, III/2 (6).